

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה כח: יעלה ויבוא - בערבית של ראש חודש, ובחזרת הש"ץ

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה כח: יעלה ויבוא - בערבית של ראש חודש, ובחזרת הש"ץ

*

רקע

הסוגיה עוסקת בדין מתפלל ששכח "יעלה ויבוא" בתפילת ראש חודש, והראשונים דנים אם הדינים הנידונים בגמ' שייכים גם במועדים אחרים.

מקורות

- א. גמ' ל: "ר' חייא בר אבא צלי והדר צלי... מה לי חסר ומה לי מלא אלא לא שנא"
ב. רש"י ד"ה בצבור שנו
רי"ף כא., "תניא טעה ולא הזכיר של ראש חדש שחרית... את החודש אלא ביום"
תלמידי רבינו יונה כא. ד"ה ובצבור
רמב"ם הל' תפילה פ"י הי"ב
רא"ש סי' כג
טור סי' קכו, "ובכל מקום שיחיד חוזר... על מנחה שלאחר זמן"
ג. תוס' ד"ה לפי
רמב"ם הל' תפילה פ"י הי"א
תלמידי רבינו יונה יט. ד"ה שאין
ד. שו"ע סי' קכו סע' ג, ומשנה ברורה; ביאור הלכה ד"ה חוץ
סי' תכב סע' א, ומשנה ברורה

טור סי' קכו, "ובכל מקום שיחיד... על מנחה שלאחר זמן"
ובכל מקום שיחיד חוזר שליח צבור חוזר אם טעה כשמחזיר התפלה, חוץ מבראש חודש שחרית, שאם לא הזכיר יעלה ויבוא אינו חוזר שלא להטריח על הציבור. כתב בספר המצות על שם הלכות גדולות שגם בתפלת המוסף אין מחזירין אותו מפני טורח ציבור. ודוקא בראש חודש אבל בשבת ויום טוב מחזירין. ובסמ"ק כתב דאפילו בשבת ויום טוב נמי אין מחזירין, והכי מסתבר דמאי שנא שבת ויום טוב מראש חודש. וכן מה שכתב שגם במוסף אין מחזירין לא נהירא, דלא קאמר בגמרא אלא בשחרית מפני שתפלת המוספין לפניו אבל לא סמכינן ממוסף על מנחה שלאחר זמן.

הסבר הסוגיה

תניא: טעה ולא הזכיר של ראש חודש... בשחרית אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במוספין... אמר רב ענן אמר רב: טעה ולא הזכיר של ראש חדש ערבית אין מחזירין אותו, לפי שאין בית דין מקדשין את החדש אלא ביום. [ברייתא וגמ' ל:]

שתי הלכות מתחדשות בסוגייתנו בדין מי שטעה ולא אמר "יעלה ויבוא" בראש חודש, ושתייהן צריכות ביאור. ההלכה הראשונה מקורה בברייתא האומרת: "טעה ולא הזכיר של

ראש חדש שחרית אין מחזירין אותו מפני שיש תפלת המוספין לפניו¹. הגמ' אומרת שדין זה "בצבור שנו". נחלקו הראשונים בפירוש דברי הגמ'. רש"י [ד"ה בצבור שנו] מפרש, שמדובר ביחיד המתפלל בציבור, ואין מחזירים אותו להתפלל שוב, אלא יכול לשוב "יעלה ויבוא" בתפילת הש"ץ². רש"י מביא גם את פירוש הבה"ג, שמדובר בשליח ציבור שטעה בתפילתו, ואין מחזירים אותו, מפני טרחא דציבורא. הרי"ף [כא.], הרמב"ם [פ"י הי"ב] ורוב הראשונים מאמצים את פירוש הבה"ג, ולכן נתמקד בפירוש זה [בפירוש רש"י נעסוק בסוגיה הבאה עמ' 440].

הגמ' מביאה דין זה לגבי ראש חודש, ולא ברור מהגמ' אם הדין נאמר בראש חודש בלבד, או שראש חודש הוא דוגמא לכל המועדים. מהרמב"ם [פ"י הי"ב] משמע שדין זה נאמר בראש חודש בלבד³, הטור [סי' קנו] מביא מחלוקת סמ"ג [עשין יט, קא.] וסמ"ק [יא, יא.]. הסמ"ג סובר שדווקא בראש חודש אין מחזירים שליח ציבור ששכח "יעלה ויבוא" אך בשבת וביום טוב מחזירים אותו, ואילו לדעת הסמ"ק אף בשבת וביום טוב אין מחזירים אותו. הטור מסכים לשיטת הסמ"ק.

עסקנו פעמים רבות בשאלה אם התוספות שתיקנו חכמים בתפילה הן חלק מהגדרת התפילה, ובלעדיהן התפילה אינה תפילה או שהן "חובת הזכרה" בלבד. נראה להוכיח מהשיטה שאין מחזירים שליח ציבור ששכח להזכיר ראש חודש בתפילת שחרית מפני שיכול לאומרה במוסף, שהזכרת ראש חודש אינה חלק מהגדרת התפילה אלא "חובת הזכרה" בלבד. אולם בסוגיית תפילת תשלומין תלמידי רבינו יונה [יח. ד"ה טעה ולא התפלל מנחה בערב שבת] והרא"ש [סי' ב] הביאו את מחלוקת הראשונים בהבנת חיוב הזכרת המועד וכתבו שאין בדבר הכרע, ולא הכריעו מסוגייתנו שלפחות בראש חודש יש "חיוב הזכרה" בלבד, וצריך עיון.

נראה לפרש שתפילה ללא הזכרת ראש חודש מוגדרת כתפילה⁴. ספקם של תלמידי רבינו יונה והרא"ש הוא אם תפילה ללא הזכרת ראש חודש עולה לחובת היום, ולכן אין צריך להשלימה, או שאינה עולה לתפילת חובה, ולכן השוכח הזכרתה חייב בתשלומין של תפילת החובה שהחסיר [שחרית ומוסף הן חטיבה אחת, ולכן הזכרת ראש חודש בתפילת מוסף מועילה להגדיר גם את תפילת שחרית כתפילת ראש חודש (עין רא"ה ל: ד"ה תניא טעה, ועיין בסוגיה הבאה עמ' 443 הע' 7)].

על רקע זה צריכים להבין את מחלוקת הראשונים אם שליח ציבור שלא הזכיר שבת ויום טוב, חוזר. הסמ"ק והטור סוברים שאין הבדל בין הזכרת ראש חודש לבין הזכרת שבת ויום

¹ גרסה זו היא גרסת הרי"ף [כא.] ורוב הראשונים. בגרסה שלפנינו דין זה אינו בתפילת שחרית בלבד, אלא גם בתפילת ערבית וגם בתפילת מוסף. המאירי [ד"ה אעפ"י שאמרנו] גורס כגרסה שלפנינו, ומוסיף שכשיש יומיים ראש חודש, יכול לסמוך גם בתפילת מנחה על ערבית של היום השני.

² להסברו קשה, מה המובן של דברי הברייטא שאין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במוסף? [עין רא"ה ד"ה תניא טעה, המתירן שאלה זו].

³ כך מדייק גם הבית יוסף [סי' קכו סע' ג ד"ה ולענין]. הדרכי משה [אות ב] סובר שלא ניתן לדייק מלשון הרמב"ם. ⁴ לפיכך השוכח בשבת יום טוב להזכיר של יום טוב, וחוזר והתפלל ובתפילה השנייה שכח להזכיר של שבת, אינו צריך, לשיטת הסמ"ק והטור [המובאים בעמוד הבא], לחזור ולהתפלל תפילה שלישיית.

טוב, ומפני טרחא דציבורא חכמים הסתפקו בהזכרת המועד במוסף, ואין מחזירים אותו. הרמב"ם והסמ"ג⁵ סוברים שיש הבדל בין הזכרת ראש חודש לבין הזכרת שבת ויום טוב, בראש חודש יש "חובת הזכרה" בלבד, ולכן אין מטריחים את הציבור, ואילו הזכרת שבת ויום טוב היא חלק מהגדרת התפילה, וכיוון שתפילת שליח הציבור ללא הזכרת המועד אינה תפילה, הוא חייב לחזור ולהתפלל.

ההלכה השנייה מקורה בדברי רב ענן בשם רב האומר: "טעה ולא הזכיר של ראש חודש ערבית אין מחזירין אותו לפי שאין בית דין מקדשין את החדש אלא ביום". נחלקו הראשונים שתי מחלוקות בגדרי דינו של רב: א. תוס' [ד"ה לפי מביאים יש מפרשים, שהשוכח "יעלה ויבוא" בליל ב' דראש חודש - מחזירים אותו⁶, ודוחים שיטתם, באומרם שאין נראה לחלק בין ליל א' דראש חודש לבין ליל ב' דראש חודש. ב. תלמידי רבינו יונה [יט. ד"ה שאין] מביאים אית דמפרשי, הלומדים מדברי רב שאין מחזירים אדם השוכח בליל ראש השנה להזכיר את קדושת היום. תלמידי רבינו יונה דוחים את שיטתם, באומרם שדינו של רב נאמר רק לגבי קדושת ראש חודש ולא לגבי קדושת יום טוב.

כדי להבין דין זה יש להקדים את הברייתא במסכת שבת [כד.]. האומרת: "ימים שיש בהן קרבן מוסף כגון ראש חודש וחולו של מועד, ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בעבודה ואם לא אמר מחזירין אותו... ויש בהן הזכרה בברכת המזון. ימים שאין בהן קרבן מוסף כגון... שני וחמישי ושני של תעניות ומעמדות, ערבית ושחרית ומנחה מתפלל שמונה עשרה ואומר מעין המאורע בשומע תפלה ואם לא אמר אין מחזירין אותו... ואין בהן הזכרה בברכת המזון". הברייתא מחלקת בין חובת הזכרת המועד בימים שיש בהם קרבן מוסף לבין חובת הזכרת המועד בימים שאין בהם קרבן מוסף. בימים שיש בהם קרבן מוסף יש הזכרה גם בתפילה וגם בברכת המזון, ואם לא הזכיר בתפילה מחזירים אותו; בימים שאין בהם קרבן מוסף אין הזכרה בברכת המזון, ואם לא הזכיר בתפילה אין מחזירים אותו. קרבן מוסף מעיד על קדושת היום, וקדושת היום גורמת לכך שהזכרת המועד מעכבת, ואם לא הזכיר מחזירים אותו.

הברייתא משווה בין כל הימים שיש בהם קרבן מוסף, אך מסוגייתנו נראה שיש חילוק בין ראש חודש שאין בו איסור מלאכה לבין שאר ימים טובים שיש בהם גם איסור מלאכה. בימים שיש בהם איסור מלאכה, קדושת המועד מתחילה בלילה, ולא ניתן לחלק בין חיוב הזכרה ביום לבין חיוב הזכרה בלילה. בראש חודש אין איסור מלאכה, וכיוון שקרבן המוסף קרב ביום ולא בלילה, ניתן לומר שעיקר קדושת היום, ביום בלבד. רב ענן בשם רב אומר,

⁵ אין הכרח ששיטות הסמ"ג והרמב"ם זהות, מהרמב"ם משמע שרק בראש חודש אין מחזירים שליח ציבור שטעה ולא הזכיר את המועד בתפילת שחרית ובחול המועד מחזירים אותו, אך בדברי הסמ"ג לא ברור אם חול המועד כראש חודש או כשבת ויום טוב.

⁶ דעה זו אינה סותרת את תשובתו של רב אשי לאמימר: "מה לי חסר ומה לי מלא", שכן רב אשי מדבר על ליל א' דראש חודש, והיש מפרשים בתוס' עוסקים בליל ב' דראש חודש.

שאם בית דין היו מקדשים את החודש בלילה, הם היו מקדשים גם את הלילה, וקדושת היום והלילה היתה אחת. כיוון שאין בית דין מקדשים את החודש בלילה, עיקר קדושת החודש ביום, והשוכח להזכיר את החודש בלילה אינו חוזר.

לפי הסבר זה, דינם של תלמידי רבינו יונה, שהשוכח להזכיר יום טוב ראשון של ראש השנה - חוזר, ברור. את שיטת ה"אית דמפרשי" קשה להבין, וכי לדעתם יש הבדל ביום טוב של ראש השנה בין קדושת היום לבין קדושת הלילה? אולי הם סוברים שכיוון שבית דין אינם מקדשים את החודש בלילה, יש ספק בלילה אם היום יתקדש או לא, וכיוון שהקדושה מספק - אין מחזירים אותו. הם סוברים שדין זה קיים אף בזמננו שאין מקדשים על פי הראייה, ואין ספק בקידוש החודש.

הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל [שעורים לזכר אבא מרי ח"א, בעיקר עמ' קלה-קלו, קמז-קנ] מבאר את הדינים שבסוגייתנו בדרך שונה. הוא מסביר שקדושת חול המועד שונה מקדושת ראש חודש. קדושת חול המועד היא קדושת הרגל, הרגל כולו נקרא מקרא קודש, ואף חול המועד בכלל קדושה זו. ראש חודש אינו מקרא קודש, ודינו כחול לכל דבר. קדושתו היא קדושת הקרבן, קרבן מוסף הקרב בו, ועיקר הקדושה הוא בזמן שבית המקדש קיים.

לפיכך, מסביר הרב סולובייצ'יק, חיוב הזכרת "יעלה ויבוא" בראש חודש, אינו דומה לחיוב הזכרת "יעלה ויבוא" בחול המועד, אלא דומה לחיוב הזכרת חנוכה ופורים. שבת, יום טוב וחול המועד, הם ימים של מקרא קודש, וקדושת המועד מחייבת להתפלל תפילה של מועד. הטועה ואינו מתפלל תפילה של מועד, כאילו אינו מתפלל כלל, וחייב לחזור ולהתפלל.

חנוכה, פורים, תענית, ולפי הסבר הגרי"ד גם ראש חודש, הם ימי חול, ואין בהם חיוב להתפלל תפילת מועד. חיוב אמירת "על הנסים", "עננו" ו"יעלה ויבוא" הוא מתקנת חכמים להזכיר מעין המאורע בתפילה. חיוב זה הוא רק לכתחילה, ואין חוזרים כששכחם.

וכי ישאל השואל, הרי ההלכה אינה כך. הרי הלכה היא שהשוכח "יעלה ויבוא" בראש חודש - חוזר. מסביר הגרי"ד, שיש הלכה נוספת בראש חודש, והלכה זו מחייבת לחזור ולהתפלל. קדושת ראש חודש תלויה בעם ישראל. עם ישראל מקדש חודשים וקובע זמנים. בזמן שקידשו חכמים על פי הראייה, קידוש החודש היה מותנה בבית דין שיאמרו: מקודש. בימינו שאין מקדשים על פי הראייה, אלא על פי הלוח, תיקנו חכמים שעם ישראל כולו יזכיר ראש חודש בתפילתו, ובהזכרה זו מקדשים את החודש.

לפי הסבר זה פסק הגמ' ברור. בתפילת שחרית ומנחה של ראש חודש חייבים להזכיר "יעלה ויבוא", גם מפאת ההלכה של הזכרת מעין המאורע [כמו חנוכה ופורים], וגם מפאת תקנת חכמים לקדש את החודש. מי ששכח לומר "יעלה ויבוא", לא קיים חיוב חכמים לקדש את החודש, ולכן חוזר ומתפלל. בתפילת ערבית חייבים להזכיר ראש חודש מפאת ההלכה של הזכרה מעין המאורע, אבל אין את תקנת חכמים לקדש את החודש, "לפי שאין בית דין מקדשין את החדש אלא ביום", לפיכך השוכח "יעלה ויבוא" אינו חוזר, כשם שהשוכח "על הנסים" ו"עננו" אינו חוזר.

לפי הסבר זה מבאר הרב סולובייצ'יק גם את ההלכה השנייה. "טעה ולא הזכיר ראש חדש שחרית... אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה במוספין". בחול המועד, שקדושת המועד מחייבת להתפלל תפילה של מועד, השוכח "יעלה ויבוא" כאילו לא התפלל כלל, וחייב לחזור ולהתפלל. בראש חודש, שהחיוב לחזור הוא רק מפאת חיוב לקדש את החודש, הקלו חכמים להסתפק בקידוש החודש שנאמר בתפילת מוסף.

הסבר הגרי"ד מבאר היטב את סוגייתנו, אך קשה מהברייתא במסכת שבת הקובעת שחיוב חזרה כששוכחים להזכיר את המועד, תלוי בקרבן מוסף.

סיכום

הגמ' מביאה שני דינים לגבי הטועה ואינו אומר "יעלה ויבוא" בראש חודש: א. שליח ציבור ששוכח "יעלה ויבוא" בחזרת הש"ץ של שחרית אינו חוזר "מפני שיכול לאומרה במוספין" [על פי רוב הראשונים החולקים על פירושו של רש"ן]. ב. אין מחזירים שוכח "יעלה ויבוא" בלילה "לפי שאין בית דין מקדשין את החדש אלא ביום". נחלקו הראשונים אם דינים אלו נאמרו על ראש חודש בלבד או גם על ימים טובים. הרמב"ם והסמ"ג סוברים שדינים אלו נאמרו על ראש חודש בלבד, הסמ"ק והטור סוברים שהדין הראשון נאמר גם על שבת ויום טוב.

תלמידי רבינו יונה מביאים "אית דמפרשי", שהדין השני נאמר גם על ראש השנה, אך הם חולקים על כך, ולדעתם הדין נאמר בראש חודש בלבד.

בסוגייתנו משמע שחיוב הזכרת ראש חודש אינו חלק מהגדרת התפילה אלא חיוב הזכרה בלבד, ואולי לכן הרמב"ם והסמ"ג חילקו בין ראש חודש לשבת ויום טוב. תלמידי רבינו יונה והרא"ש סברו שסוגייתנו אינה מהווה ראייה, ולכן הטור סובר שאף בשבת ויום טוב אין מחזירים שליח ציבור שטעה ולא הזכיר המועד בתפילתו.

אין מחזירים שוכח "יעלה ויבוא" בליל ראש חודש, או מפני שעיקר קדושת ראש חודש ביום, בזמן הקרבת קרבן מוסף, או מפני שחיוב החזרה בראש חודש הוא רק מפני החיוב לקדש את החודש, וחיוב זה קיים ביום בלבד, או מפני שבלייל ראש חודש יש ספק לגבי קדושתו.

הלכה

השו"ע [סי' תכב סע' א] פוסק שהשוכח "יעלה ויבוא" בתפילת ערבית של ראש חודש, אינו חוזר לא ביום הראשון של ראש חודש ולא ביום השני, לא בחודש חסר ולא בחודש מלא. השוכח בשחרית ובמנחה - חוזר.

לגבי שליח ציבור פוסק השו"ע [שו"ע סי' קכו סע' ג] שש"ץ ששכח "יעלה ויבוא" בתפילת שחרית אינו חוזר, מפני טרחא דציבורא, אך ש"ץ השוכח בתפילות אחרות - חוזר. הרמ"א פוסק שאף אם הש"ץ טעה בשחרית של שבת ויום טוב - אינו חוזר. הפרי מגדים [אשל אברהם אות ד (מובא בביאור הלכה ד"ה חוק)] כותב שגם לפסק המחבר, ש"ץ ששכח להזכיר "יעלה ויבוא" בשחרית של חול המועד - אינו חוזר.